

internationaal cultuurbeleid

Voortgangsrapportage 2022

Omslagbeeld

‘Spuug van God’ door Willem de Bruin.
Spuug van God is een voorstelling
over identiteit, familie en anders zijn
in een oer-Hollands dorp. Foto door
Nichon Glerum.

Inhoud

- 3 **Inleiding**
- 4 **Doelen van het internationaal cultuurbeleid**
- 6 **Resultaten 2022**
- 7 **Doelstelling 1**
Een sterke positie van de Nederlandse culturele sector in het buitenland
- 23 **Doelstelling 2**
Het met Nederlandse cultuuruitingen ondersteunen van de bilaterale relaties met andere landen
- 32 **Doelstelling 3**
Het benutten van de kracht van de culturele sector en creatieve industrie voor de Sustainable Development Goals (SDGs), met name in de verbinding met de BHOS-agenda in de focusregio’s
- 42 **Internationale Erfgoedsamenwerking**
- 46 **Tot slot**
- 47 **Bijlage 1**
Uitgaven ICB posten en fondsen
- 48 **Bijlage 2**
Belangrijkste partners uitvoering internationaal cultuurbeleid
- 49 **Bijlage 3**
Indemniteit en Garantverklaringen

Inleiding

In deze voortgangsrapportage presenteren het Ministerie van Buitenlandse Zaken en het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap een overzicht van projecten en resultaten van het Nederlands internationaal cultuurbeleid in het tweede jaar van het beleidskader internationaal cultuurbeleid 2021-2024.¹ Dit wordt gedaan aan de hand van de doelen van het internationaal cultuurbeleid, waarbij speciale aandacht is voor internationale erfgoedsamenwerking.

Een aantal belangrijke ontwikkelingen in 2022 mogen vanwege hun invloed op de uitvoering van het internationaal cultuurbeleid (ICB) niet onvermeld blijven. Op 24 februari 2022 viel de Russische Federatie Oekraïne binnen. Deze oorlog laat op alle fronten diepe sporen na, ook op het gebied van erfgoed, kunst en cultuur. Om Oekraïne te helpen cultuur en erfgoed te beschermen, behouden en weer op te bouwen, en culturele samenwerking te stimuleren, voegde het kabinet Oekraïne in november 2022 toe aan de lijst met focuslanden voor het ICB. Dit brengt het aantal focuslanden op 24. Na de Russische inval in Oekraïne is de samenwerking met Russische culturele staatsinstellingen opgeschort en was het culturele programma in de Russische Federatie uitsluitend gericht op behoud van contact met individuele culturele professionals en met andere partners.²

- 1 Eerder verschenen brieven over de resultaten [2017](#), [2018](#) en [2019](#), [2020](#) en [2021](#). Naast deze brieven geven ook de (jaar)verslagen en evaluaties van verschillende uitvoerende organisaties een beeld van projecten en resultaten van het Nederlandse internationaal cultuurbeleid.
- 2 Zie [brief van 9 maart 2022 van de Staatssecretaris voor Cultuur en Media aan de Tweede Kamer](#) over de solidariteitsverklaring betreffende Oekraïne en gewijzigde uitgangspunten voor culturele samenwerking met de Russische Federatie en Belarus.

Met de afnemende invloed van Covid-19 en bijbehorende maatregelen was 2022 het eerste jaar met een sterk zichtbaar herstel in internationale culturele samenwerkingen. Een toename in het aantal geregistreerde culturele activiteiten ten opzichte van 2021 bevestigde deze trend: in 2022 zijn meer dan twee keer zoveel activiteiten ondernomen als in de twee voorgaande jaren. Hoewel er nog steeds online of hybride activiteiten werden georganiseerd, vertoonden deze vormen van samenwerking een sterke daling en was er een sterke toename in fysieke activiteiten.³

In vervolg op de beleidsvisie ‘Collecties uit een koloniale context’⁴, is op 15 juli 2022 in de Kamerbrief over de implementatie van die beleidsvisie aangegeven dat de kennis en ervaring die in het kader van het ICB zijn opgedaan met museale samenwerking en kennisuitwisseling met landen waarmee we een (koloniaal) verleden delen daarbij zullen worden benut.⁵

Op 15 juli 2022 is de commissie teruggave koloniale collecties ingesteld. Deze commissie beoordeelt verzoeken tot teruggave van cultuurgoederen die tijdens de koloniale tijd mogelijk onrechtmatig naar Nederland zijn gehaald, en die nu in Nederlandse musea te zien zijn.

- 3 Het betreft alle door DutchCulture geregistreerde internationale culturele activiteiten, niet alleen de vanuit het ICB ondersteunde activiteiten.
- 4 Zie [brief van 29 januari 2021 van voormalig Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan de Tweede Kamer](#) over de beleidsvisie collecties uit een koloniale context.
- 5 Zie [brief van 15 juli 2022 van de Staatssecretaris voor Cultuur en Media aan de Tweede Kamer](#) over de implementatie beleidsvisie collecties uit een koloniale context.

In het najaar van 2022 is een start gemaakt met de beoordeling van de eerste verzoeken uit Indonesië en Sri Lanka. De staatssecretaris van Cultuur en Media, Gunay Uslu, bracht in september een bezoek aan Indonesië waarbij ook de voorzitters van de restitutiecommissies uit Nederland en Indonesië, Lilian Gonçalves – Ho Kang You en Pak Puja, elkaar ontmoetten en met de wederzijdse counterparts ideeën over museumsamenwerking uitwisselden.

Doelen van het internationaal cultuurbeleid

Het ICB wordt uitgevoerd door ambassades, Rijkscultuurfondsen, DutchCulture en andere culturele organisaties. Middels (financiële) steun, advies en kennis stellen de uitvoeringpartners het culturele veld in staat om kansen over de grens nog beter te benutten.

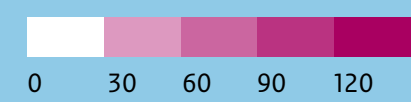
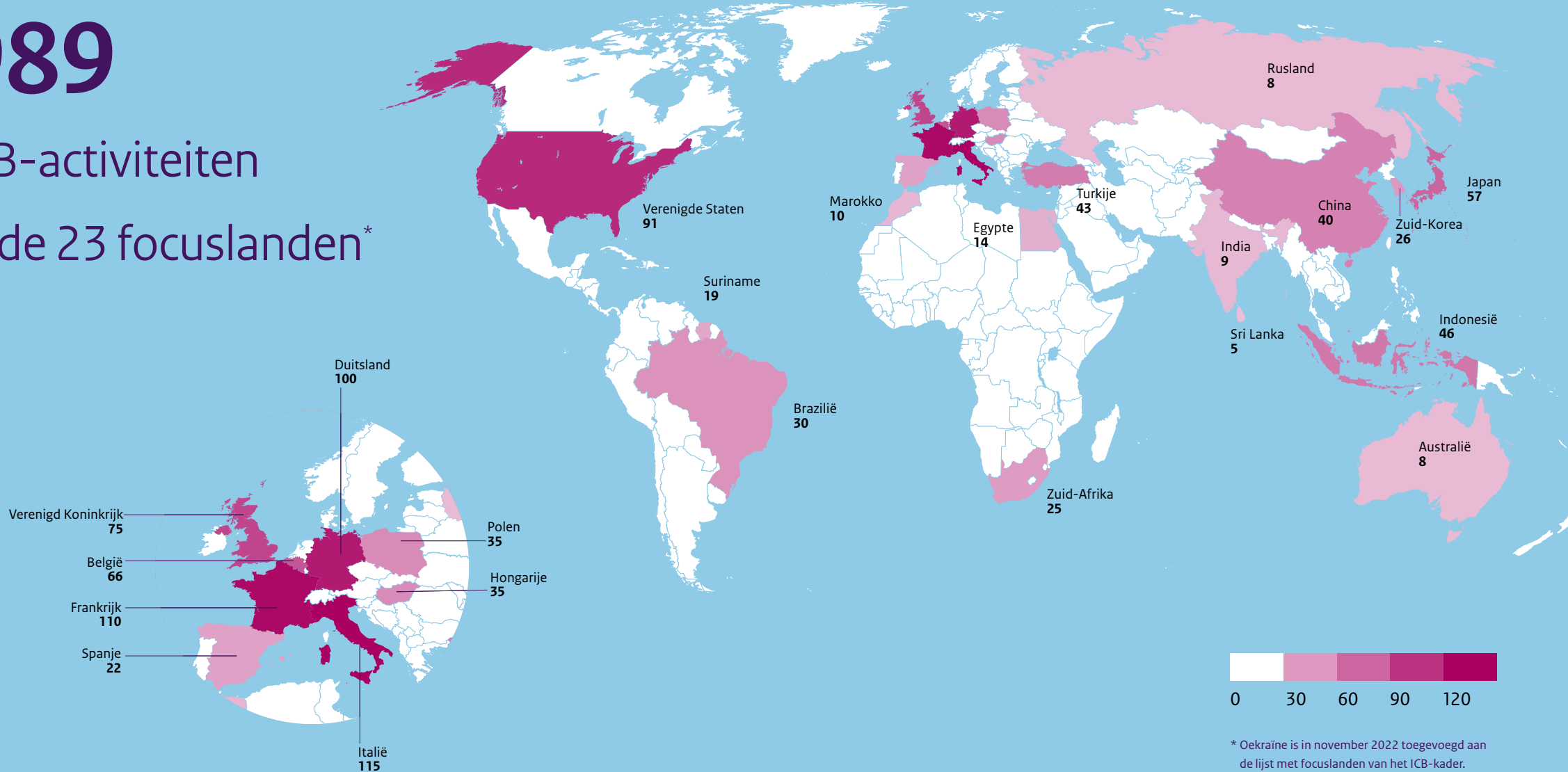
De uitgangspunten en ambities zijn vastgelegd in het beleidskader internationaal cultuurbeleid 2021-2024. In dit kader zijn drie doelen vastgelegd:

- 1 Een sterke positie van de Nederlandse culturele sector in het buitenland door zichtbaarheid, uitwisseling en duurzame samenwerking;
- 2 Het met Nederlandse cultuuruitingen ondersteunen van de bilaterale relaties met andere landen;
- 3 Het benutten van de kracht van de culturele sector en creatieve industrie voor de Sustainable Development Goals, met name in de verbinding met de Buitenlandse Handel en Ontwikkelings-samenwerking (BHOS)-agenda in de focusregio's.

989

ICB-activiteiten

in de 23 focuslanden*

* Oekraïne is in november 2022 toegevoegd aan de lijst met focuslanden van het ICB-kader. Hierdoor zijn er nog geen cijfers over Oekraïne bekend en is deze niet opgenomen in de mapping.

Resultaten 2022

Door de ambassades, Rijkscultuurfondsen, Nieuwe Instituut en Eye werden in totaal **1.131** ICB-projecten ondersteund in **73** landen.⁶

Van deze projecten vonden er **989** plaats in de **23** focuslanden.⁷

De totale uitgaven van posten en fondsen aan ICB-projecten bedroegen **€ 15.005.158**, waarvan **€ 10.271.788** voor projecten in de focuslanden.

Naast de financiële ondersteuning waren de posten, Rijkscultuurfondsen en ondersteunende instellingen bij culturele activiteiten in het buitenland betrokken als adviseur en matchmaker.⁸

De meeste ICB-projecten werden in 2022 georganiseerd in Italië, Frankrijk en Duitsland.

Uit de overkoepelende gegevens blijkt verder het volgende:

- Het aantal door ICB ondersteunde projecten is ten opzichte van 2021 toegenomen met 52 projecten, dit is een stijging van 4%;
- Van het ICB-budget ging 68% naar de 23 landen die prioriteit hebben binnen het beleid.

⁶ Dit gaat om het budget dat direct via de Rijkscultuurfondsen en het postennetwerk wordt besteed. De middelen die niet direct herleidbaar zijn naar landenprogramma's zijn hierin niet meegenomen. Ook zijn projecten die in Nederland zijn gerealiseerd niet meegenomen, evenals programmafinanciering van diverse partnerorganisaties.

⁷ Oekraïne is pas aan het eind van 2022 als 24e land aan de lijst van focuslanden toegevoegd. Daarvoor was het een van de zogenaamde culturele diplomatielanden: naast de strategische inzet van het ICB in de focuslanden, is voor een aantal andere landen een klein programmabudget beschikbaar om cultuur in te zetten ter ondersteuning van de internationale beleidsprioriteiten (de HGIS-doelen).

⁸ Alleen de financiële inzet maakt onderdeel uit van de cijfers.

Doelstelling 1

*Een sterke positie van
de Nederlandse culturele
sector in het buitenland*

Het eerste doel van het ICB staat in het teken van de versterking van de positie van de Nederlandse culturele sector in het buitenland door zichtbaarheid, uitwisseling en duurzame samenwerking.

Cultuur laat zien wie wij zijn, en draagt daarmee bij aan een positief beeld van Nederland in het buitenland. Cultuur opent ook nieuwe deuren, en ondersteunt de dialoog tussen Nederland en andere landen. Ook voor kunstenaars en artiesten is internationale uitwisseling waardevol: nieuwe inspiratie en kennis dragen bij aan hun artistieke ontwikkeling, en kunstenaars en artiesten zijn zo in staat om een groter internationaal publiek te bereiken. Internationale uitwisseling leidt tot marktverruiming, en zorgt daarmee voor een grotere economische waarde van de Nederlandse kunst en cultuur.

In 2022 vonden weer meer fysieke ontmoetingen en uitwisselingen plaats. Dit had ermee te maken dat in de loop van het jaar de restricties als gevolg van het Covid-beleid op veel plekken in de wereld konden worden opgeheven.

Foto van Afra Eisma tijdens
haar residentie in Arita, Japan.
Foto door Remco Vrolijk.

“De Creative Residency Arita in het zuiden van Japan is ongetwijfeld de beste residentie die ik tot nog toe heb mogen ervaren. Op elk vlak is dit een verruiming geweest voor mijn praktijk. Door het netwerk van de Ambassade in Japan heb ik veel lokale kunstenaars ontmoet, waarmee ik sindsdien contact onderhoud. Ik kijk terug op een enorm inspirerende tijd met veel kennis en vriendschappen. Deze residentie gaf mij de kans om unieke ambachtstechnieken direct van de potters te mogen leren, de liefde van materiaal te ontvangen en in een nieuwe context kunst te maken. Voor mijn werk is het een nieuwe start geweest binnen mijn praktijk, waarbij nieuwe mogelijkheden en denkbeeldige werelden zijn ontstaan.”

Afra Eisma, kunstenaar

Unknown Unknowns

Italië

In antwoord op het hoofdthema van de 23e Triennale di Milano, Unknown Unknowns, presenteerde het Nieuwe Instituut (NI) de tentoonstelling 'Have we met? Humans and non-humans on common ground', een expositie over alternatieve ontwerpbenaderingen. Deze Nederlandse inzending won de Golden Bee award voor de beste presentatie op de triënnale.

Naast de hoofdtentoonstelling initieerden ambassadenetwerk Italië en NI samen met het platform voor culturele transformatie 'cheFare' uit Milaan een randprogramma van twee workshops over hoe mensen en niet-mensen kunnen komen tot een wederzijds ondersteunende samenwerking en een bestaanswijze die al het leven ondersteunt plus een afsluitende conferentie. Het NI programmeerde bovendien een Italiaanse versie van de Omleidingen (Detours), dat al een aantal jaar met veel succes bij NI loopt. Omleiders (makers, ontrafelaars en belevingsdeskundigen) lieten bezoekers de tentoonstelling ontdekken via een door hen zelf ontwikkelde ontdekkingstocht. De omleiders namen bezoekers mee vanuit hun eigen visie als muzikant, danser, ontwerper, programmeur of kunstdocent. Het bood zowel professionals als bezoekers van de triënnale een kennismaking met de Nederlandse creatieve sector en inzicht in hoe deze sector een bijdrage kan leveren aan urgente maatschappelijke kwesties.

Foto's linkerzijde en rechtsboven:
Tentoonstelling 'Have we met? Humans and non-humans on common ground' op Triennale di Milano, Milaan. Foto's door Cristiano Corte.

Foto rechtsonder:
Workshop tijdens Triennale di Milano, Milaan. Foto door Cristiano Corte.

IN SITU: Tenant of Culture

België

De Nederlandse ambassade in België ondersteunde de tentoonstelling 'IN SITU: Tenant of Culture' in het Museum van Hedendaagse Kunst Antwerpen (M HKA). Onder de naam 'Tenant of Culture' benaderde Nederlands kunstenares Hendrickje Schimmel mode en textiel als een vorm van beeldende kunst. Zij maakte objecten en installaties van een combinatie van gebruikte, overgebleven of onverkochte kledingstukken en materialen die werden gebruikt in bouwconstructies. Plastic handtassen, technische sportkleding en leren schoenen werden zorgvuldig uit het hectische circuit van fast fashion geplukt, om in verbeterde versies van zichzelf getransformeerd te worden. Dit resulteerde in een artistieke praktijk die gedreven werd door processen van transitie en afhankelijkheid, zoals die voorkomen in de consumptiecultuur.

De installatie die door de Nederlandse ambassade werd ondersteund, bestond uit een stalen structuur van 22 meter lang, die fungeerde als drager voor een aantal sculpturen. Elk sculptuur was zorgvuldig met de hand gemaakt, waardoor het proces sterk contrasteerde met de snelle en grootschalige productie die de hedendaagse mode-industrie karakteriseren. Het werk was 4 maanden lang te zien in het M HKA. De tentoonstelling heeft een breed publiek aangetrokken en droeg bij aan de zichtbaarheid van Nederlandse kunst en cultuur in België.

'Ge(de)construeerde laars' door Hendrickje Schimmel tijdens 'IN SITU: Tenant of Culture' bij M HKA, Antwerpen, 2023. Met dank aan de artiest en M HKA, Antwerpen. Foto door Christine Clinckx.

Het witte doek

Polen

Door de Covid-19 restricties zag de Nederlandse ambassade kansen om de Nederlandse filmindustrie te betrekken bij online vertoningen van filmfestivals in Polen. Deze activiteiten werden georganiseerd door een samenwerking van EYE, SeeNL en het Filmfonds en aan de Poolse kant New Horizons, Centrum film Andrzej Wajda en Helsinki Foundation.

Nederlandse films waren hierdoor in ruime mate aanwezig op grotere filmfestivals in 2022, zoals 19th Millennium Docs Against Gravity Film Festival, het WATCH DOCS Human Rights International Film Festival en het Kids Kino International Film Festival. Daarnaast ging er aandacht uit naar de aanwezigheid van Nederlandse film-professionals en experts op industriebijeenkomsten voor kennisvergaring en uitbreiding van netwerken. Dit gebeurde vanaf 2022 live met vertegenwoordigers van IDFA, Cinekid en de Nederlandse TV omroepen.

De grootste art-house cinema distributeur in Polen, Gutek Film, is in 2022 gestart met een jaarlijks terugkerend festival van moderne Nederlandse cinematografie: 'New Dutch Cinema'. De eerste editie werd feestelijk geopend met de Poolse première van de film 'Splendid Isolation' van de Nederlands-Poolse regisseur Urszula Antoniak, een symbool voor de Pools-Nederlandse samenwerking op het witte doek.

Nurturing Spheres

Brazilië

Van juli tot september 2022 vond de eerste solotentoonstelling van de Nederlandse kunstenares Janet Vollebregt in het MUSEU Nacional da República in Brazilië plaats. Dit was een samenwerking tussen de Nederlandse ambassade en het museum.

Door de ogen van Janet Vollebregt werd het museum getransformeerd tot een levend en veranderend wezen, waarbij het publiek werd aangemoedigd te reflecteren op heling en energie. Het werk van de kunstenares omvatte oriëntaalse alternatieve geneeswijzen zoals Jin Shin Jutsu (Japans) – een techniek die via aanraking de vitale energiebanen wil herstellen –, Feng Shui (Chinees) – gebruikt voor het verbeteren van de energie in de directe omgeving –, gecombineerd met elementen uit de Braziliaanse natuur – metalen, stenen en kristallen – in een mythische benadering ten aanzien van architectuur en de natuurlijke omgeving.

Tijdens de tentoonstelling waren meer dan dertig werken te zien: beelden, schilderijen en interactieve installaties. Deze creaties waren specifiek ontworpen voor het gebouw van MUSEU Nacional da República en het bijbehorende plein. De tentoonstelling droeg bij aan bewustzijn en kennis over harmonieuze omgevingen en balans.

Paris Photo

Frankrijk

Nederland kent veel fotografietalent en de afgelopen jaren was er in Frankrijk toenemende aandacht voor de Nederlandse fotografie. Dit werd onder meer zichtbaar op het fotografie-festival 'Paris Photo', een van de internationale hoogtepunten in deze kunstdiscipline. In aanloop naar Paris Photo 2022 organiseerde de Nederlandse ambassade in Frankrijk een open call die gewonnen werd door fotocollectief NOOR uit Amsterdam. NOOR bracht tijdens Paris Photo 2022 de expositie 'Ripples', over het thema water: water en de gevolgen van de stijging van de zeespiegel, water als vriend en als potentiële vijand van de mens.

Naast de expositie organiseerde NOOR op het Atelier Néerlandais debatten, presentaties en portfolio reviews. De foto's van Kadir van Lohuizen en andere fotografen van NOOR trokken meer dan 1.000 bezoekers en leverden veel nieuwe contacten op. De expositie kreeg ruim aandacht van de Franse pers en leidde tot vervolgetentoonstellingen in onder andere Ljubljana, Slovenië.

Nederlands Cultureel Instituut Online

China

Door de pandemie besloot de Nederlandse ambassade culturele content te presenteren op het digitale platform 'Tencent Art'. Na een voorbereidingsperiode van zes maanden, resulteerde dit in vijf miljoen bezoekers op het Nederlands Cultureel Instituut Online (NCIO). Eén van de activiteiten van het NCIO was het nieuwjaarsconcert van het Nederlands Blazers Ensemble in het Concertgebouw, dat 300.000 kijkers trok. Met name jonge Chinese doelgroepen waren aangetrokken tot de activiteiten van het NCIO.

Maandelijks verzorgt NCIO een breed aanbod van onder andere presentaties van jonge Nederlandse ontwerpers, kunstenaars en fotografen, klassieke concerten, balletvoorstellingen en gestreamde bezoeken aan Nederlandse musea, jazz en dance. Door de afwezigheid van fysieke programma's in China, zorgde NCIO ervoor dat er aandacht bleef voor Nederlandse spelers uit het culturele veld. Na afloop van de pandemie bleek dit het geval, aangezien het kamerorkest Sinfonia Rotterdam bijvoorbeeld al geboekt is voor een tournee in 2023.

Poster van het Nederlands Cultureel Instituut Online voor het nieuwjaarsconcert van het Nederlands Blazers Ensemble in het Concertgebouw.

Boekenpodcast Kopje Koffie

Duitsland

De Duitstalige boekenpodcast 'Kopje Koffie', werd in 2021 door de ambassade in samenwerking met het Nederlandse en Vlaamse Letterenfonds gestart, en in 2022 wegens succes vervolgd. De podcast begon vanwege het niet doorgaan van literatuurbeurzen- en evenementen als gevolg van Covid-19, om zo toch aandacht te schenken aan nieuw verschenen vertalingen van Nederlandse boeken. In 2022 werden tien nieuwe afleveringen geproduceerd met spannende interviews met Nederlandse en Vlaamse auteurs, variërend van nieuwe stemmen zoals Tobi Lakmaker en Lize Spit tot bekende auteurs als Stefan Hertmans en Cees Nooteboom. In december 2022 organiseerde Literaturhaus Köln een goedbezocht live evenement om de podcast en twee auteurs, Marcel Möring en Charlotte van den Broeck, aan het publiek voor te stellen. De podcast Kopje Koffie kent een groeiende bekendheid als 'merk' in literair Duitsland met inmiddels 9.000 downloads en de nodige aandacht in de media. De podcast wordt daarom ook na 2022 voortgezet, mede als belangrijk onderdeel van de campagne in aanloop naar het Nederlands-Vlaamse gastlandschap van de Leipziger Buchmesse 2024. Alle afleveringen zijn te vinden op de website van het gastlandschap dat onder het motto Alles außer flach gepresenteerd wordt en op gebruikelijke podcast platforms.

Social media post voor boekenpodcast 'Kopje Koffie' met Lisa Weeda. Beeld door de Nederlandse ambassade in Berlijn.

Kunst Presentatie Internationaal

Met ‘Kunst Presentatie Internationaal’ stimuleert het Mondriaan Fonds het vergroten van de internationale bekendheid en waardering van hedendaagse beeldende kunst uit Nederland. Net als in voorgaande jaren kwamen in 2022 de meeste gehonoreerde aanvragen uit Duitsland. Opvallend is daarnaast dat het aantal activiteiten in België gestegen is. Een mooie ontwikkeling is dat er meer duurzame relaties werden opgebouwd in 2022. Een voorbeeld hiervan is Museum Dhondt-Dhaenens in Sint-Martens-Latem, België. Deze instelling werkte in 2022 met vier kunstenaars uit Nederland samen bij drie projecten: met Jochem van Laarhoven en Bas van den Hurk voor ‘It is part XXX of an ensemble, and this ensemble is no longer necessarily ceremonial’, met Manon de Boer voor ‘In conversation with Latifa Laabissi and Laszlo Umbreit’ en met Magali Reus voor ‘On Like Scenery’.

‘On Like Scenery’ door Magali Reus, 2022.
Met dank aan Magali Reus; The approach, Londen; François Ghebaly, Los Angeles en Galerie Fons Welters, Amsterdam.
Foto’s door Rik Vannevel.

‘Blindsight’ door Manon de Boer in dialoog met Latifa Laabissi en Laszlo Umbreit, 2022.
Met dank aan de artiest en Jan Mot, Brussel.
Foto’s door Rik Vannevel.

Film 'Instinct' door Halina Reijn.

Foto door Kris Dewitte.

Cine Por Mujeres

Spanje

In 2022 had het Cine Por Mujeres filmfestival in Madrid een Nederlandse focus. Het filmfestival werd georganiseerd door SeeNL in samenwerking met de Nederlandse ambassade. Er werden zeven films van succesvolle Nederlandse vrouwelijke filmmakers uitgelicht: 'Magic Mountains', 'Splendid Isolation' (beide van Urszula Antoniak), 'Turn Your Body to the Sun' (Aliona van der Horst), 'Ten Songs for Charity' (Karin Junger), 'No Hay Camino - There is no path' (Heddy Honigmann), 'Instinct' (Halina Reijn) en 'Pim & Pom' (Gioia Smid).

Naast het vertonen van films was een belangrijk doel van het Cine Por Mujeres filmfestival om een uitwisseling mogelijk te maken tussen vrouwelijke filmprofessionals uit beide landen. Een delegatie Nederlandse filmmakers en filmprofessionals nam deel aan het festival. Regisseur Aliona van der Horst leidde haar film 'Turn Your Body to the Sun' persoonlijk in en nam deel aan een rondetafelgesprek voor vrouwelijke regisseurs. Ook Esther Bannenberg (producent, distributeur en adviseur) en Margje de Koning (artistiek directeur van het Movies that Matter Festival) participeerden in panels over de organisatie van filmfestivals en filmfinanciering.

Film 'Splendid Isolation' door Urszula Antoniak met Abke Haring en Anneke Sluifers. Foto door Myrthe Mosterman.

African Arts Exchange 2

Zuid-Afrika

Het Fonds Cultuurparticipatie ondersteunde het project 'African Arts Exchange 2', waarbij Stichting Untold uit Amsterdam samenwerkte met haar partner Luthando Arts Academy (LAA) in Zuid-Afrika. Untold voorziet kinderen, jongeren en volwassenen van aanbod als het gaat om de beoefening van kunst disciplines op het gebied van dans, muziek en theater, waarbij West-Afrikaanse en Afro-Caribische dans- en muziekstijlen centraal staan. Het programma van Untold kent vier pijlers: Educatie, Talentontwikkeling, Professioneel dansgezelschap en Uitwisselingsprogramma's voor jongeren met partnerorganisaties wereldwijd. LAA zet zich in voor de ontwikkeling van origineel en nieuw danstheater en muziek.

Beide organisaties werkten in 2022 samen met als concreet eindproduct de gezamenlijke multidisciplinaire dans- en muziekvoorstelling 'Untold meets Luthando Arts'. Het project richtte zich op het uitwisselen, versterken en verrijken in nieuwe vormen van African Performing Arts. Specifiek ging het om de traditionele dans- en muziekvormen vanuit de Afrikaanse Surinaamse cultuur vanuit Nederland en de Bantu en Zulu dans- en muziekcultuur vanuit Zuid-Afrika. De groepen repeteerden afzonderlijk van elkaar, maar traden gezamenlijk op. De voorstelling werd in het najaar van 2022 meerdere keren opgevoerd. Optredens waren onder andere gegeven tijdens het African Diaspora Performing Arts Festival in het Bijlmer Parktheater en in het Theater Zuidplein. Eind januari 2023 was een uitvoering in Johannesburg, Zuid-Afrika.

Oekraïense vertaling van 'Geheimen van het Wilde Woud' door Tonke Dragt. Omslagontwerp door Nathan Burton Design, illustratie door Tonke Dragt.

Vertaalbeurzen

Het Nederlands Letterenfonds heeft budget vanuit het Internationaal Cultuurbeleid toegevoegd aan dat voor de vertaalbeurzen. Met deze beurzen werd van gevierd kinderboekenauteur Tonke Dragt een drietal titels uitgeven in Duitsland, Frankrijk en Oekraïne. 'Grand Hotel Europa' van Ilja Leonard Pfeijffer verscheen in drie talen (Frans, Servisch en Turks) en non-fictie van Pieter van Os in twee versies (Duits en Engels). Ook werd de debuutroman 'Aleksandra' van Lisa Weeda in acht talen vertaald.

Naast de vertaalbeurzen, was er veel belangstelling voor de Nederlandse graphic novel en literatuur. In oktober organiseerde het Letterenfonds, in samenwerking met de Nederlandse ambassade in Parijs, bijvoorbeeld een grootschalige presentatie tijdens het festival Quai des Bulles in St. Malo, Frankrijk. Twaalf graphic novelists uit Nederland tekenden hier live, namen deel aan publieksgesprekken en vertoonden hun werk op een expositie. In totaal trok het festival 36.000 bezoekers.

Aandacht voor Nederlandse literatuur wordt met de campagne 'New Dutch Writing' sinds 2019 gecreëerd in het Verenigd Koninkrijk en Ierland. In 2022 werden er meer dan dertig evenementen met schrijvers en vertalers georganiseerd, met als hoogtepunt het Cheltenham Literature Festival waarbij negen Nederlandse auteurs aanwezig waren.

Affiche voor 'Voici mon Histoire' op Quai des Bulles Festival in St. Malo, Frankrijk. Ontwerp door Erik de Graaf.

Buitenlandse Bezoekersprogramma's

Eén van de instrumenten om internationale culturele samenwerkingen te stimuleren zijn de Buitenlandse Bezoekersprogramma's. Mensen uit het culturele veld worden uitgenodigd om Nederland te bezoeken met als doel culturele activiteiten te ondernemen, experts te ontmoeten en kennis te maken met diverse culturele organisaties. Gemiddeld nemen elk jaar circa 40 buitenlandse cultuurprofessionals deel, in 2022 waren dat er zelfs 109. Onder de bezoekers waren kunstenaars, beleidsmakers, journalisten en directeuren van culturele centra en koepelorganisaties. De meeste deelnemers kwamen uit focuslanden van het ICB.

Marokko

In april 2022 vond na jaren van voorbereidend werk de uitgaande missie plaats van een programma om de culturele samenwerking tussen Nederland en Marokko te intensiveren. Tijdens het bezoekersprogramma bezochten vertegenwoordigers van de Reinwardt Academie, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, DutchCulture en de Nederlandse Ambassade in Rabat verschillende musea in Marokko. Hier spraken ze met museumprofessionals over de behoefte om een intensiveringsprogramma in kaart te brengen. Het bezoek aan de verschillende musea in Rabat, Meknès, Fes en Tanger gaf een beeld van de kansen en uitdagingen voor samenwerkingen.

Vervolgens kwamen vertegenwoordigers van La Fondation Nationale des Musées naar Nederland, waar ze verschillende musea en instellingen bezochten. De museale samenwerking tussen verschillende Marokkaanse musea en het Cobra Museum te Amstelveen werd voortgezet en resulteerde in een drukbezochte tentoonstelling over Marokkaans modernisme in het Cobra Museum in het najaar van 2022. Een Cobratentoonstelling uit Amstelveen zal komend jaar te zien zijn in Rabbat.

Duitsland

In 2022 was de belangstelling voor deelname aan bezoekersprogramma's in Duitsland groot. Resultaten van bezoekersprogramma's in 2022 waren onder andere de tentoonstellingen 'The Circle' van Dutch Invertuals bij het Museum für Angewandte Kunst in Keulen en 'Zukunftstoffe' bij Design Zentrum Hamburg, waar vier Nederlandse designers zich presenteerden.

Verder werden er bezoekersprogramma's georganiseerd in de aanloop naar het Nederlands-Vlaamse gastlandschap op de Leipziger Buchmesse 2024 en Europese Culturele Hoofdstad Chemnitz 2025. Vijf Leipziger beeldende kunst curatoren reisden daarvoor naar Nederland om inspiratie op te doen, wat onder meer leidde tot twee residenties voor Nederlandse kunstenaars in Leipzig en twee beoogde tentoonstellingen.

Residenties

De Nederlandse kunstenaar Sigrid Calon was in 2022 een van de deelnemers van de Creative Residency Arita, Japan. Deze residentie, in 2016 opgericht door Saga Prefectuur, richt zich op keramiek en wordt gefinancierd door het Mondriaan Fonds en Stimuleringsfonds Creatieve Industrie.

Sigrid Calon werd door haar deelname opgemerkt door het organiserende comité van het kunstfestival FUJI TEXTILE WEEK en uitgenodigd om hiervoor een ontwerp te maken waarbij ze gebruik zou maken van textiel en een locatie in de stad. Calon creëerde hiervoor een installatie waarbij ze een Boeddhistische tempel verpakte in textiel, waarbij de nieuwe benadering van textielproductie van het Textielmuseum Tilburg werd gebruikt. De stof werd door haar ontworpen en geproduceerd in het betreffende museum. Haar installatie werd tentoongesteld op de tweede editie van het kunstfestival FUJI TEXTILE WEEK in Fuji-yoshida City, in de stad die beroemd is om zijn textielindustrie.

Het 18-daagse festival werd door 13.000 mensen bezocht. Calon's werk was een ware eye-catcher en verscheen in meer dan 40 publicaties. Door de succesvolle samenwerking is er een grotere interesse voor de Nederlandse sector ontstaan. Voor de derde editie in 2023 is het organiserend comité inmiddels voor een bezoekersprogramma naar Nederland geweest. Ook de samenwerking met het TextielMuseum Tilburg wordt daarnaast verder ontwikkeld.

'Details of Everyday Gold'
door Sigrid Calon,
FUJI TEXTILE WEEK 2022.
Samengesteld door Arieh Rosen.
Foto's door Shuhei Yoshida.

Ondersteuning posten

DutchCulture gaf ook in 2022 via de Focuslandendesk en de (landen)adviseurs ondersteuning op maat aan alle posten in de focuslanden. De posten konden terecht voor advies-, matchings- of andere verzoeken voor samenwerking en het netwerk. De generieke informatievoorziening is uitgebreid met een reeks online webinars en een nieuwsbrief.

Het aantal (online) landenteammeetings dat DutchCulture organiseerde op verzoek van de posten is in 2022 toegenomen. De landenteammeetings bieden ICB-uitvoerende partners de gelegenheid van elkaar te horen welke activiteiten en plannen er zijn met betrekking tot een specifiek land. Zo kunnen krachten gebundeld worden om meer zichtbaarheid te creëren en de impact van de samenwerking met Nederland te vergroten.

Eén van de hoogtepunten in de ondersteuning aan de posten waren de jaarlijkse terugkomdagen voor culturele attaches, en medewerkers van de ambassades en consulaten (Ambassade Cultuurdagen), die na twee online edities wederom fysiek in Nederland gehouden konden worden. Het regiobezoek tijdens de Ambassade Cultuurdagen vond plaats in Arnhem, waar de attachés verschillende culturele spelers en makers uit Gelderland ontmoetten.

Doelstelling 2

*Het met Nederlandse
cultuuruitingen ondersteunen
van de bilaterale relaties met
andere landen*

Het tweede doel van het ICB is het met Nederlandse cultuuruitingen ondersteunen van de bilaterale relaties met andere landen. Een sterke bilaterale relatie is een grondslag voor duurzame samenwerking, niet alleen op het gebied van cultuur, maar in bredere zin.

Cultuur maakt ook lastige onderwerpen bespreekbaar: culturele uitingen dragen bij aan dialoog over normen en waarden, ook met landen waarmee Nederland een complexe relatie heeft.

Sound of Europe Festival

Turkije

De Nederlandse ambassade in Ankara en het consulaat-generaal in Istanbul werkten samen met de European Union National Institutes for Culture (EUNIC) clusters aan het 'Sound of Europe Festival'. EUNIC is een netwerk van culturele samenwerking tussen EU-landen buiten de Europese Unie, gesteund door het Creative Europe Program (EU). Daarnaast werd voor het festival samengewerkt met de gemeenten Kadıköy (Istanbul) and Çankaya (Ankara).

Tijdens het festival traden twaalf muzikale talenten uit de Europese Unie op in Ankara en Istanbul. De muziek varieerde van jazz tot elektronische muziek. De Nederlandse bijdrage aan het festival werd verzorgd door de band CRUDO, met een mix van jazz, hip-hop, neo-soul and Latin.

Samen met EUNIC en de Turkse gemeenten werden samenwerkingen tussen Europese en Turkse musici opgezet. Door deze samenwerking werd een groot en divers publiek bereikt, van jong tot oud en families tot studenten. Vanwege het grote succes krijgt het festival in 2023 een vervolg, met de toevoeging van de stad Izmir aan de samenwerking.

De Blankofficier

Suriname

‘De Blankofficier’ is een theatrale bewerking naar het boek ‘De toverlantaarn van meester Furet’ van W.E.H. Winkels, geschreven rond 1840. Blankofficier was een term waarmee in de koloniale tijd een witte plantage-opzichter werd aangeduid, ondergeschikt aan de directeur. Winkels was zelf van 1840 tot 1844 werkzaam als blankofficier. Het boek behoort tot het cultureel erfgoed van Suriname.

Vooruitlopend op het herdenkingsjaar slavernijverleden, besloot de Nederlandse stichting Vlechtwerk in samenwerking met de Afro-Surinaamse sociaal-culturele organisatie NAKS om een theaterstuk van het boek te maken. De voorstelling, geregisseerd door de Nederlandse regisseur Hans van Hechten en uitgevoerd met een volledig Surinaamse cast, beschrijft de naïeve opstelling van een blankofficier die in de 19^e eeuw kennis maakt met de slavernij. Door zijn ogen wordt het publiek met milde komische spot getuige van de onmenselijkheid van de maatschappelijke situatie, die uiteindelijk leidt tot de ondergang van de hoofdfiguur.

‘De Blankofficier’ werd in december 2022, in aanloop naar de excuses over het slavernijverleden, bijgewoond door minister Kaag en opgevoerd voor volle zalen. De voorstelling trok een gemengd publiek uit alle lagen van de bevolking en kon in Suriname rekenen op aanzienlijke aandacht van de media.

Foto's door Stichting NAKS
en Stichting Vlechtwerk.

Cocreate Identity

Zuid-Afrika

De Nederlandse Ambassade in Zuid-Afrika vindt het belangrijk om in het gedeelde verleden met Zuid-Afrika te duiken waarbij gestreefd wordt naar een impactvolle, inspirerende en betekenisvolle dialoog.

Het driedaagse evenement '#cocreateIDENTITY Experience' (CCIE) bracht projecten samen die verband houden met koloniaal erfgoed. CCIE was opgezet om een betekenisvolle dialoog op gang te brengen over identiteit en transformatie in de context van het gedeelde culturele erfgoed van Nederland en Zuid-Afrika. De activiteiten werden gehouden op belangrijke locaties, zoals het Slavenhuis en het Kasteel van Goede Hoop. Naast een publiek programma, stelde CCIE een programma samen voor een invloedrijk publiek uit zowel Zuid-Afrika als Nederland.

Het uitgangspunt van het CCIE was dat Zuid-Afrikanen de ruimte kregen om hun geschiedenis op eigen voorwaarden vorm te geven in het programma. Het programma bestond uit een divers aanbod van kunst, theater, dans, muziek, erfgoed, eten en discussies, waarbij projecten Zuid-Afrikaans of Nederlands/ Zuid-Afrikaans waren. Het programma werd bijgewoond door de Ambassadeur voor Internationale Culturele Samenwerking, Dewi van de Weerd.

Activiteit tijdens '#cocreateIDENTITY Experience'. Foto's door Ariska Bosch.

Mural Art

India

In 2022 vierden Nederland en India 75 jaar diplomatieke betrekkingen. In dat kader gaf Nederland een geschenk aan India in de vorm van muurschilderingen. De Nederlandse kunstenaars Roelof Schierbeek en Laxmi Manuela Prithipalsingh reisden hiervoor een maand naar India om in New Delhi, Bangalore en Mumbai muurschilderingen te realiseren samen met de Indiase partner van Delhi Street Art.

Er werden drie thematische muurschilderingen gemaakt, allemaal met een creatieve verbinding tussen India en Nederland. In alle muurschilderingen is veel aandacht besteed aan het thema vrouwen, vrouwenrechten en gendergelijkheid. Op de muurschildering in in New Delhi werd een Indiase vrouw vergezeld door een tijger. Beide figuren vertegenwoordigen India, waarbij gebruik werd gemaakt van visuele elementen die verbonden zijn met Nederland, zoals water, Delfts Blauw keramiek, en ook de kleur oranje. De muurschildering in Bangalore toonde de leeuw, vroeger het nationale dier van India. In Mumbai visualiseerde de wandschildering een krachtig beeld van een Indiase vrouw gehuld in haar traditionele sieraden, dromend over een bezoek aan Nederland.

De tentoonstelling van de muurschilderingen werd in december 2022 geopend door de Secretaris-Generaal van het Nederlandse Ministerie van Buitenlandse Zaken, Paul Huijts en de Indiase Minister van Cultuur, Meenakshi Lekhi. Dit creëerde veel aandacht in de Indiase sociale en culturele media.

Muurschildering in New Delhi door
Roelof van Schierbeek en Laxmi Manuela.
Foto door Meenakshi Mahajan.

CRAFTASTIC

Egypte

In samenwerking met ARCHINOS, een Egyptisch architectenbureau en NGO, financierde de Nederlandse ambassade het project 'CRAFTASTIC' om traditionele ambachten door middel van een eigentijdse ontwerpbenadering te ondersteunen en promoten. CRAFTASTIC werd uitgevoerd in een van de meest achtergestelde buurten in historisch Caïro. Het project heeft bijgedragen aan de transformatie van een van de oude gebouwen die werd gebruikt als stortplaats, in een ambachtelijke hub. Tegenwoordig kunnen daar workshops, evenementen en sociale bijeenkomsten plaatsvinden voor de gemeenschap.

Daarnaast kwamen twee Nederlandse ontwerpers, Zonia van Uden en Irene van Ophoven, voor een residentie van een week. Tijdens hun residentie werkten ze samen met lokale ambachtslieden en ontwierpen ze nieuwe producten, geïnspireerd op de lokale cultuur en materialen. De residentie hielp de ontwerpers nieuwe ambachtelijke vaardigheden en technieken te leren. Tegelijkertijd werd hiermee de zichtbaarheid van Nederlands design vergroot, zowel binnen de lokale gemeenschap als bij het bredere Egyptische publiek. De twee ontwerpers waren allebei vrouw, wat een sterke boodschap gaf over Nederlandse waarden.

Voor de gemeenschap droeg dit bij aan inclusieve en duurzame economische groei, omdat het project mogelijkheden bood voor werk voor lokale ambachtslieden. Zij leerden ook hoe ze grotere groepen consumenten konden bereiken met behulp van nieuwe ontwerpstechnieken en producten.

CRAFTASTIC! Onder één dak.

Traditionele ambachten ondersteunen en promoten in Caïro, de 'stad van de doden'. Foto met dank aan MASQ.

Internationaal uitwisselingsprogramma

Zuid-Korea

De Nederlandse ambassade vierde het 60e jaar van de bilaterale relatie tussen Nederland en Zuid-Korea door middel van een meerjarig internationaal uitwisselingsprogramma in samenwerking met DutchCulture en Arts Council Korea (ARKO), Zuid-Korea's grootste publieke kunstfonds. Onder het thema 'Inclusie & Innovatie' stimuleerde het programma samenwerkingsprojecten tussen Zuid-Koreaanse en Nederlandse kunstenaars en culturele organisaties.

Binnen dit programma werden door Nederland tien onderzoeksprojecten en vier producties ondersteund via een open call bij DutchCulture. Eén van de belangrijke uitkomsten hiervan was de publieke workshop van Nederlandse choreografe Anouk van Dijk in samenwerking met het Zuid-Koreaanse collectief Na-ye Kim Movement in Seoul. De komende jaren willen zij in Zuid-Korea en Nederland een voorstelling 'Body Relic' opvoeren, een gezamenlijk ontwikkeld werk.

Dit partnerschap is een goed voorbeeld van langdurige samenwerking die leidt tot actieve internationalisering van de Nederlandse culturele sector, waarbij tegelijkertijd bilaterale relaties worden ondersteund.

Creatief ontwikkelingscollectief 'Body Relic' met Anouk van Dijk en Na-ye Kim Movement Collective. Foto door Jangho.

Project Doculab '10 voor 50', georganiseerd door Filmfonds, Netherlands Film Commission en Stichting The Back Lot. Foto's door Ilse Rontelap.

Doculab '10 voor 50'

Suriname

In november 2022 reisde een delegatie van het Filmfonds samen met de Netherlands Film Commission naar Suriname voor de aftrap van het project Doculab '10 voor 50'. Dit project werd in samenwerking met Stichting The Back Lot uitgevoerd. In het kader van 50 jaar onafhankelijkheid van Suriname in 2025, werden Surinaamse (aspirant) makers opgeroepen ideeën voor documentaires in te dienen die de Surinaamse samenleving en cultuur weergeven.

Tijdens Doculab '10 voor 50' konden 21 makers een week lang deelnemen aan documentaire workshops en pitch- en research-trainingen van diverse Nederlandse professionals en het Filmfonds. Begin 2023 zijn hier tien makers van geselecteerd, die hun filmplan onder begeleiding van coaches gaan realiseren tot documentaires van 50 minuten.

Naast de aftrap van '10 voor 50', werd er door de Netherlands Film Commission een presentatie gegeven aan de Surinaamse filmsector en gedelegeerden van de Surinaamse overheid over de wenselijkheid van de oprichting van een Suriname Film Office en Suriname Film Commission. Daarbij organiseerde het Filmfonds een rondetafelgesprek op de ambassade om door te praten over de toekomst, professionalisering en mogelijke kansen voor de Surinaamse filmindustrie. Een ontmoeting met president Santokhi sloot het bezoek af, waarbij het belang van de uitbreiding en professionalisering van de Surinaamse filmindustrie werd besproken.

Behalve de aftrap van '10 voor 50', was het bezoek aan Suriname een goede gelegenheid om de Surinaamse filmsector in kaart te brengen. Hiermee werd een bodem gelegd voor een duurzame samenwerking tussen beide landen op dit vlak, die inmiddels is gelanceerd.

'Spuug van God' door Willem de Bruin.
Foto door Nichon Glerum.

Hernieuwde uitwisseling

Verenigd Koninkrijk

In juni 2022 bezochten veertien programmeurs en theatermakers uit het Verenigd Koninkrijk Terschelling, ondersteund vanuit het bezoekersprogramma van het Fonds Podiumkunsten. Oerol Festival organiseerde in opdracht van het Fonds een symposium over diversiteit en ecologie in locatietheater. Dit bezoekersprogramma bood ook een kennismaking met Nederlands locatietheater. Zo zag de groep voorstellingen op het wad, in de duinen en in een boerenschuur. De Britse bezoekers ontmoetten bovendien collega's van Nederlandse festivals, zoals 'Soap' uit Maastricht, 'Over het IJ Festival' uit Amsterdam, 'Zeeland Nazomer Festival' en het Friese 'Explore the North'. Elk van deze organisaties is expert op het gebied van theater maken in de publieke ruimte, wat er in elke stad en provincie anders uitziet.

De Brexit heeft praktische drempels opgeworpen voor de uitwisseling tussen Nederland en het Verenigd Koninkrijk. Via dit programma is een impuls gegeven aan een hernieuwde uitwisseling tussen podiumkunstenaars uit beide landen. Het bezoek resulteerde in een meerjarig programma waarin de landen hun ervaring en kennis op het gebied van ecologie en diversiteit met elkaar delen, en uitnodigingen voor presentaties van Nederlandse voorstellingen in het Verenigd Koninkrijk. Daarnaast hebben Britse festivals en Nederlandse makers plannen voor een internationale coproductie.

'De Streken' door Marc van Vliet.
Foto door Nichon Glerum.

Doelstelling 3

Het benutten van de kracht van de culturele sector en creatieve industrie voor de Sustainable Development Goals (SDGs), met name in de verbinding met de BHOS-agenda in de focusregio's

Het derde doel van het ICB is om de kracht van de culturele sector en creatieve industrie te benutten voor het behalen van de duurzame ontwikkelingsdoelen, de Sustainable Development Goals (SDGs).

Nederlandse kennis en kunde op het gebied van cultuur worden ingezet om over de grens bij te dragen aan oplossingsrichtingen voor actuele publieke uitdagingen. Deze zijn thematisch ingedeeld in de vorm van 17 SDG-doelen. Deze doelen vormen de blauwdruk voor ontwikkeling en vrede voor mens en planeet.

De Nederlandse creatieve sector heeft in 2022 internationale partnerschappen benut om bij te dragen aan het behalen van de SDGs. Hierbij is eveneens het beeld van Nederland als innovatief, creatief en inclusief land versterkt.

Inclusieve dans

Zuid-Afrika

Nederland wordt erkend als een toonaangevend land op het gebied van inclusieve dans, waardoor bijgedragen wordt aan de SDG's die gelijke kansen voor mensen met verschillende (lichamelijke) mogelijkheden bevorderen.

Zo vertegenwoordigden choreograaf Adrian Luteijn en gastdanseres Eva Eikhout bijvoorbeeld het Arnhemse dansgezelschap Introdans in het 'Body Moves International Inclusive Dance Festival', georganiseerd door Sibikwa Arts Centre in Zuid-Afrika. Ze namen deel aan een week vol workshops, onderzoek, een hybride colloquium met internationaal academische deelname en creëerden een nieuw werk. Deze nieuwe creatie, 'Pro Forma-2', was een duet tussen Eikhout en de Zuid-Afrikaanse danser Thapelo Kotlolo en gecoreografeerd door Luteijn. Journaliste Tammy Ballentyne schreef over het stuk: "Ongelooflijke muziek gecombineerd met energieke staccato lichamelijkeheid, dit paar blies het publiek letterlijk weg."

Terwijl artiesten uit verscheidene landen hun verschillen en privileges moeten zien te overbruggen om samen te kunnen werken, voegt inclusieve dans nog een extra element van 'diff/ability' (different ability) toe. Om Ballentyne te citeren: "De krachtige intimiteit en confrontatie van elkaars verschillen effenen de weg over de vraag hoe we lichaamsvormen en -types op het podium ontvangen en waarnemen.". Het festival werd bijgewoond door een klein lokaal publiek, met workshops gericht op de lokale gemeenschap en schoolgroepen om het bewustzijn te bevorderen. De lokale media besteedden veel aandacht aan deze samenwerking. Het stuk zal verder worden uitgebreid en opgevoerd in Nederland en Zuid-Afrika in 2023.

Foto's door Herman Verwey.

Design voor maatschappelijke opgaven

Polen en Spanje

Door de toegenomen aandacht voor maatschappelijke opgaven neemt ook het belang van design voor maatschappelijke opgaven toe. Zowel in Polen als Spanje ondersteunden de Nederlandse ambassades projecten die bijdroegen aan social design, samenwerking en uitwisseling tussen Nederlandse, Poolse en Spaanse onderwijsinstellingen.

De Nederlandse ambassade in Polen heeft zich ingezet om Poolse ontwerp- en technische academies (School of Form, Polish-Japanese Academy of Information Technology (PJAIT) en Łódź University of Technology) te verbinden met Nederlandse academies (Koninklijke Academie Den Haag (KABK), Design Academy Eindhoven (DAE) en de Hogeschool Kunsten Utrecht (HKU)), om kennis, ervaringen en onderwijsprogramma's uit te wisselen. Daarnaast resulteerde dit samenwerkingsverband in twee bezoekersprogramma's, een workshop en een samenwerking om op natuurlijke wijze de kracht en creativiteit van de jongeren te benutten.

In Spanje hielden twintig ontwerpstudenten van de Escola Superior de Disseny de València (EASD) zich bezig met het vraagstuk "What if... Supportive housing would be invited by residents into the neighborhood?" Dit deden zij onder begeleiding van Dries van Wagenberg (Directeur van het What if ... Lab van de Dutch Design Foundation) en ontwerpers Hannah van Luttervelt en Jan Belon (van bureau Afdeling Buitengewone Zaken). De studenten zochten samen met de gemeente Valencia en NGO Housing First naar breed gedragen oplossingen voor de komst van een daklozenopvang in de buurten Na Rovella en Soternes in Valencia. Uitvoerig onderzoek en ontwerp van studenten leverde een vijftal uitgewerkte voorstellen op. Docenten gaven na afloop aan: "Deze studenten zullen nooit meer op dezelfde manier denken over wat en hoe ze ontwerpen. Deze les social design is voor het leven."

Fort cities Sri Lanka-Youth led mapping

Sri Lanka

Sinds oktober 2021 steunt de ambassade het project 'iDiscover - Youth led mapping in fort cities in Sri Lanka' om de jongere Sri Lankaanse generatie met erfgoed met een Nederlandse relatie in Sri Lanka te verbinden. Door deze jongeren verhalen te laten vertellen over de Nederlandse forten in hun omgeving, herontdekken zowel lokale gemeenschappen als toeristen waarom het fort er vandaag de dag toe doet en welke rol het in de toekomst gaat spelen.

Het idee achter het project was om nieuwe verhalen voor oude plaatsen te ontwikkelen door de lokale jeugd te betrekken bij het in kaart brengen van het erfgoed. De jongeren leerden om verhalen in digitale vorm te vertellen en zo het erfgoed voor toekomstige generaties te bewaren.

De belangrijkste forten in Sri Lanka, [Matara](#), [Trincomalee](#) en Jaffna, zijn samen met de verhalen van de jongeren in kaart gebracht en beschikbaar gesteld als iDiscover online kaarten, wandelroutes en content voor sociale media. Dit project verbindt erfgoed met een Nederlandse relatie met verschillende gemeenschappen: met degenen die vandaag de dag rond de forten wonen, met toeristen die de forten fysiek bezoeken en die de iDiscover-inhoud kunnen raadplegen, maar ook digitale bezoekers die wereldwijd de inhoud van [i-Discover](#) online kunnen raadplegen.

De Mirin: Echo's van vroege ontmoetingen

Australië

De Nederlandse ambassade in Australië lanceerde in 2022 diverse activiteiten om haar betrokkenheid bij Aboriginal en Torres Strait Islander culturen onder de aandacht te brengen. De culturen van de First Nations zijn intrinsiek onderdeel van de Nederlands-Australische culturele samenwerking. Nieuwe Instituut/Dutch Design bezocht de inheemse ontwerpster Grace Lillian Lee. Een andere activiteit betrof de meerjarige samenwerking: 'Mirin: Echoes of Early Encounters with the Mirning', waarbij de Mirin-gemeenschap van Zuid-Australië samenwerkte met de Australian Catholic University, het Nationaal Archief en het Wereldmuseum. In 1627 voer het Nederlandse VOC-schip 't Gulden Zeepaert langs de zuidelijke kust van het continent dat later Australië genoemd zou worden. Het bracht dit land in kaart en noemde het 't Land van Pieter Nuyts'. Hoewel het scheepsjournaal verloren is gegaan, blijven de herinnering en de mirin, ook bekend als echo's, van de reis voortleven.

Uncle Bunna Lawrie.

Foto door Matt Loxton.

Bunna Lawrie tijdens
een rookceremonie.
Foto door Bill Doyle.

De samenwerking brengt de verhalen van de Mirin First Nations over deze vroege ontmoetingen samen met de archieven en inzichten van historici in Australië en archivariissen in Nederland. Weinig studies maken op deze wijze gebruik van de orale geschiedenis van Aboriginals en Europese archieven om wederzijds inzicht te geven in de ontmoetingen. De samenwerking tussen stamoudsten, historici en archivariissen biedt een unieke dialoog en herwaardering van deze vroege ontmoetingen, hun nagalm en mogelijkheden voor interculturele verkenning en ontdekking. Het project wordt gedocumenteerd en levert nieuw archiefmateriaal op dat verwerkt wordt in een documentaire, museumtentoonstelling en gemeenschapsarchief.

The Solar Energy Kiosk

Italië

Tijdens Salone del Mobile, de designbeurs in Milaan, presenteerde Nieuwe Instituut 'The Solar Energy Kiosk'. Deze op zonne-energie werkende installatie, ontwikkeld door de in Rotterdam gevestigde ontwerpstudio Cream on Chrome, stimuleerde het gesprek over zonne-energie en solar design. De kiosk leverde versgeperst sinaasappelsap, maar alleen zolang de zon scheen. In Milaan kostte een glas overdag bijvoorbeeld twee minuten zonlicht, terwijl dit 60 minuten was aan het einde van de middag. Daarnaast functioneerde de kiosk als een presentatie- en verzamelplek voor objecten en ideeën over dit onderwerp.

De uiteenlopende zonnedenkbeelden en -inzichten die verzameld zijn tijdens Salone del Mobile, werden opgenomen in de tentoonstelling 'The Energy Show', die van september 2022 tot maart 2023 te zien was bij het Nieuwe Instituut. De kiosk maakte eveneens deel uit van deze tentoonstelling.

Uit de inzichten bleek dat een door zonne-energie aangedreven wereld verder gaat dan wetenschappelijk onderzoek en uniforme zonnepanelen. Culturele praktijken en plaatsgebonden energiebehoeften bepalen mede hoe een post-fossiele toekomst zich ontwikkelt.

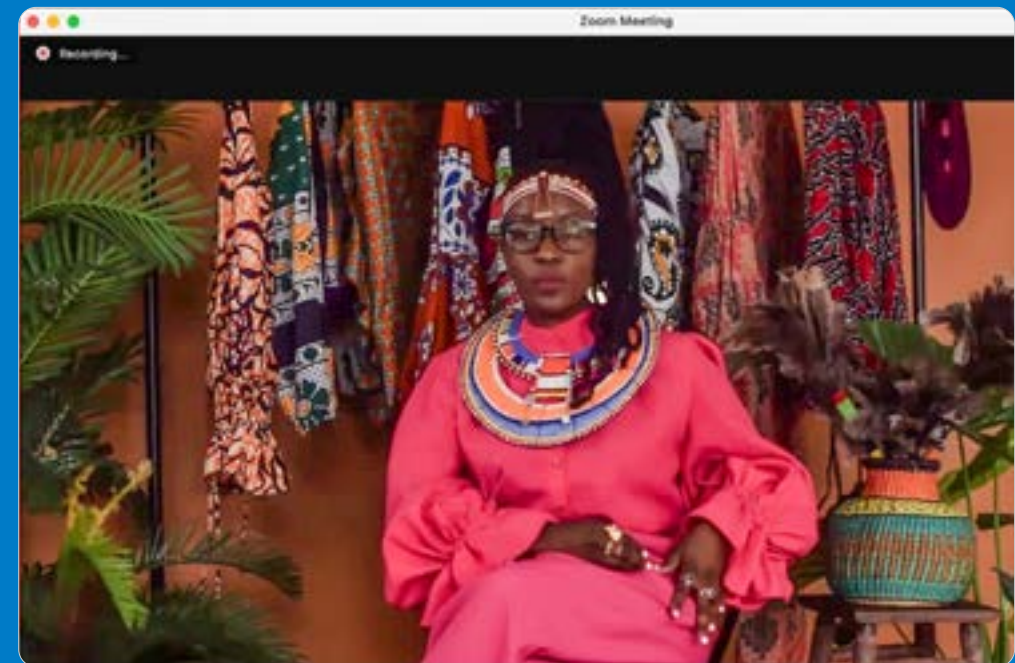
The Solar Energy Kiosk' op Salone del Mobile, Milaan. Foto door Giulia Virgara.

Global Fashioning Assembly 2022

Het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie ondersteunde een breed scala aan projecten in 2022. Opvallend was dat een aantal projecten zich richtte op wereldwijd maatschappelijke en geopolitieke uitdagingen die verbonden waren met andere sectoren naast de cultuursector.

Eén van de projecten was de Global Fashioning Assembly 2022 (GFA22) van de Research Collective for Decoloniality & Fashion. Een hybride evenement gericht op de decentralisatie van kennis over mode. Tijdens de GFA22 namen collectieven en gemeenschappen in veertien landen uit zes continenten deel via een internationale live uitzending van 36 uur, waarbij over tijdzones heen werd gewerkt in een estafettevorm. Bij deze estafette werd de koers van de zon gevolgd, beginnend in Aotearoa (Nieuw-Zeeland) en eindigend in Mexico.

Het programma streamde live vanuit musea en werkplekken van ambachtslieden van over de hele wereld, waarbij inheemse kennis, theater, weefkunst en dekoloniale creatieve praktijken en onderzoek werden samengebracht. De betrokken partners organiseerden programma's, lezingen, workshops, optredens en *walkabouts* (wandelingen waarbij andere activiteiten centraal staan die ondersteund worden door het lopen). Dit evenement bood ontwerpers, onderzoekers en instellingen uit Nederland op een experimentele wijze toegang en deelname aan bij activiteiten over de hele wereld, ook in gebieden die doorgaans ondervertegenwoordigd zijn bij mondiale mode-evenementen, zoals Kazachstan, Namibië, Pakistan en Peru. De GFA22 heeft daarmee bijgedragen aan het versterken van samenwerkingen tussen regio's om een meer rechtvaardige, ethische en cultureel duurzame modet toekomst te bewerkstelligen.

Schermafbeelding van sessie tijdens Global Fashioning Assembly via ZOOM, met Chepkemboi Mang'ira uit Kenia.

Prins Claus Fonds

Het Prins Claus Fonds zet de transformerende kracht van kunst en cultuur in bij het aanpakken van de klimaatcrisis en het bevorderen van klimaatrechtvaardigheid.

Prince Claus Impact Awardee, Ailton Krenak, Braziliaanse schrijver en leider van de inheemse beweging, wijdt zijn leven hieraan. Daarnaast laten velen van de jaarlijks 100 opkomende creatieven die een Prince Claus Seed Award toegekend krijgen, zien hoe het anders moet én kan.

In 2022 bracht het Mentorship-award programma voor Cultural and Artistic Responses to Environmental Change (CAREC) een jaar lang twaalf toegewijde creatieven uit het Globale Zuiden samen met mentoren in Lab Weeks in Istanbul en Amsterdam. Ze steunden en inspireerden elkaar en vonden nieuwe perspectieven en ecosociale oplossingen voor de klimaatcrisis, waarbij gemeenschappen centraal stonden. Eén van hen zei: *“Ik heb mijn lokale gemeenschap gemobiliseerd in het Tempo Arts Centre voor activiteiten rond de Nairobi rivier, waaronder het schoonmaken van de rivier en het planten van bomen langs diezelfde rivier. Deze activiteiten werden routines die we elke maand uitvoeren. Tot nu toe hebben we ongeveer 1500 bomen geplant op land waar voorheen geen bomen stonden en hebben we enkele tonnen plastic uit de rivier verwijderd.”* Een ander deelde: *“Het ontmoeten van gelijkgestemden uit veel verschillende contexten, die werken op het snijvlak van kunst, wetenschap, het milieu en politiek hielp me om hechte banden te smeden en het belang te bevestigen van een contextspecifiek discours, met vooral stemmen uit het mondiale zuiden.”*

Foto door Sallisa Rosa.

Cultural Emergency Response

Na negentien jaar onderdeel te zijn geweest van het Prins Claus Fonds voor Cultuur en Ontwikkeling, heeft Cultural Emergency Response (CER) zich op 14 oktober 2022 gevestigd als een zelfstandige organisatie voor de bescherming van cultuur in crisissituaties. Om de groei en ontwikkeling van CER te versterken, kondigde de Minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelings-samenwerking namens het kabinet een aanvullend steunpakket van € 1.000.000 aan. Dit steunpakket versterkte tevens de voortdurende inspanningen van CER om cultureel erfgoed in Oekraïne te beschermen.

Sinds de escalatie van de oorlog in Oekraïne werkt CER nauw samen met lokale partners om directe hulp te bieden, met als doel het erfgoed en de identiteit van Oekraïne te behouden en te beschermen. Zo lanceerde CER een gezamenlijk financierings-initiatief om vergelijkbare organisaties uit de internationale erfgoedgemeenschap samen te brengen: het 'Ukraine Action Plan'. CER beheert dit fonds om lokale erfgoedexperts te ondersteunen bij de bescherming van de collecties, erfgoedinstellingen en sites. Daarnaast heeft CER financiële noodhulp geboden aan meer dan 100 erfgoedinstellingen, maatschappelijke organisaties en individuen. In samenwerking met het World Monuments Fund financierde CER wintermaatregelen voor drie musea in Kiev, Sumy en Chernihiv.

Buiten financiële hulp, organiseerden CER en haar partners missies om schade en risico's vast te stellen, zorgden zij voor materiaal en veilige opslagruimte voor de evacuatie van collecties, voorzagen zij musea van alternatieve energievoorzieningen en zetten zij mobiele digitalisatielabs op voor snelle documentatie van collecties.

Team van het Maidan Museum uit Kiev en Heritage Emergency Rescue Initiative (HERI) die waardevolle stukken redden uit de verwoeste Church of the Intercession, in V'yazivka, Oekraïne. Foto door Mariya Poshyvailo.

Internationale Erfgoedsamenwerking

Maatschappelijke discussies over de verandering van onze leefomgeving, duurzaamheid en identiteit spelen een steeds grotere rol in de erfgoedwereld. Ook dit zijn discussies die de landsgrenzen overschrijden. Daarom wordt via internationale erfgoedsamenwerking gewerkt aan erfgoedopgaven die Nederland deelt met andere ICB-focuslanden.⁹ De erfgoedorganisaties – Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Nationaal Archief, Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland, en DutchCulture – en posten werken samen met internationale partners in de ICB-focuslanden aan deze gedeelde opgaven. Dat gebeurt bijvoorbeeld door kennisuitwisseling te faciliteren, samen te werken aan digitalisering en toegankelijkheid van archieven, en bij de samenwerkingsprojecten gemeenschappen, verschillende generaties en perspectieven te betrekken.

⁹ Meer informatie over Internationale Erfgoedsamenwerking (voorheen: gedeeld cultureel erfgoed) is te vinden op de websites van [DutchCulture](#), [Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed](#) en [Nationaal Archief](#). Internationale erfgoedsamenwerking betrof in de vorige beleidsperiode alleen de landen Australië, Brazilië, India, Indonesië, Japan, Rusland, Sri Lanka, Suriname, de Verenigde Staten en Zuid-Afrika. In de huidige beleidsperiode is het voor alle ICB-landen mogelijk om internationale erfgoedsamenwerkingsprojecten te ondersteunen.

Oral History

Suriname

Het Matchingsfonds voor internationale Erfgoedsamenwerking was in 2022 zeer succesvol en ontving structureel meer aanvragen dan gehonoreerd konden worden. In totaal zijn 16 aanvragen gehonoreerd. Een mooi voorbeeld hiervan is 'Oral History', aangevraagd door de Stichting Suriname Museum in Amsterdam. Het project richt zich op het verzamelen en presenteren van tien verhalen, verteld door sleutelfiguren binnen diverse Surinaamse bevolkingsgroepen. Deze verhalen worden op een audiovisuele manier gepresenteerd als belangrijk onderdeel van de openings-expositie van het Suriname Museum.

De verhalen worden verteld door mensen die dicht bij de geschiedenis van hun voorouders staan, waardoor ze ons deelgenoot maken van hun geschiedenis, tradities en identiteit. Orale geschiedenis valt of staat met mensen die de verhalen kennen, vertellen en doorgeven. Met het verdwijnen van de oudere generaties Surinamers, verdwijnt ook de kennis over de verhalen en hoe deze verteld moeten worden. Het Suriname Museum wil deze verhalen optekenen en verzamelen als testament van de geschiedenis om zowel hiervan te leren in het heden als de toekomst.

Stichting Suriname Museum in Amsterdam werkt voor dit project samen met Meridian Suriname (producent), NAKS Suriname (het Afro-Surinaamse cultureel centrum van Suriname voor kunst, cultuur, wetenschap en gemeenschapswelzijn), Marron Museum Pikin Slee, NSHI – Nationale Stichting Hindoestaanse Immigratie / Lalla Rookh Museum, Sana Budaya Suriname en het Nationaal Archief Suriname.

Albany exchange Neerbosch

Verenigde Staten

In het project Albany Exchange Neerbosch 2022 vergeleken experts uit Nederland en de Verenigde Staten de erfgoedlocaties Van Ostrande-Radliff House (Albany, Verenigde Staten) en Kinderdorp Neerbosch (Nijmegen). Het Van Ostrande-Radliff House is het oudste Nederlandse huis in Albany. Het werd in 1728 gebouwd in de Nederlandse bouwstijl, maar is door de eeuwen heen vaak verbouwd. De Historic Albany Foundation is de huidige eigenaar van het gebouw en vroeg de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) advies over de restauratie van het gebouw. De RCE heeft vergelijkbare casuïstiek gevonden in Kinderdorp Neerbosch: een voormalig kindertehuis bij Nijmegen. Beide erfgoedlocaties staan voor een vergelijkbare restauratieopgave, met bijhorende herbestemmingsproblematiek en ruimtelijke ontwikkelingsdruk.

Met steun van het Nederlandse consulaat-generaal in New York organiseerde de RCE met de Historic Albany Foundation en Van 't Lindenhoutmuseum drie online expertmeetings. Hierbij deden experts uit beide landen nieuwe kennis en inzichten op vanuit de gedeelde opgaven. In teams, die bestonden uit een combinatie van experts van beide erfgoedlocaties, aangevuld met een erfgoed-expert, werden workshops gevolgd. Gezamenlijk bespraken ze de thema's: gebiedsontwikkeling, herbestemming en restauratie. Aan het einde presenteerden beide teams hun bevindingen en inzichten aan elkaar in een expertmeeting, die ook open was voor geïnteresseerden. Vanuit de studio van de RCE werden deze bijeenkomsten online gestreamd.

Neerbosch. Foto door Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Digitalisering archief All Saints Anglican Church

Indonesië

Oudste foto van de All Saints Church in Batavia (Jakarta), Indonesië, ca. 1875. Aangeboden door Scott Merrillees. Nationaal Archief, toegangsnummer 2.22.38, inventarisnummer 239.

Het Nationaal Archief heeft in 2022 bijgedragen aan de restauratie en digitalisering van het archief van de All Saints' Anglican Church in Jakarta, Indonesië (1840-1980). Dominee Walter Henry Medhurst arriveerde op 7 januari 1822 in Batavia, toenmalig Nederlands-Indië, om het Chinese volksdeel van Batavia te bekeren namens

de London Missionary Society. Na diensten voor de Britse gemeenschap in een kerk van bamboe te hebben geleid, werd in 1832 een gebouw van baksteen ingewijd: de All Saints' Anglican Church. Dit gebouw bestaat vandaag de dag nog steeds.

Om de geschiedenis van de Anglicaanse kerk en zending in nationaal-koloniale en internationale context te plaatsen, is grondiger historisch onderzoek naar de 19e en de eerste helft van de 20e eeuw nodig. De Britse gemeenschap opereerde in de context van de kolonie Nederlands-Indië en had regelmatig contact met de Nederlandse kerken en overheid. Dit archief kan daarmee een andere blik werpen op die Nederlandse, koloniale geschiedenis. Door de digitale toegang naar het archief kunnen (godsdiens)historici de stukken eenvoudiger bestuderen. Het archief bevat onder andere officiële oprichtingsstukken, verslagen van bijeenkomsten, financiën, correspondentie, foto's, flyers en krantenknipsels.

Het archief is tientallen jaren in een zeer vochtige, slecht geventileerde omgeving bewaard, met als gevolg beschadigingen van de documenten. Met behulp van speciaal Japans papier zijn de documenten gerepareerd en gestabiliseerd. Het Indonesische bedrijf Aliz Dinamika was verantwoordelijk voor het maken van de inventaris, de conserveringswerkzaamheden en de digitalisering. De resultaten van dit proces zijn beschikbaar op de [website](#) van het Nationaal Archief.

Tot slot

Wij willen zoals altijd onze grote waardering uitspreken voor alle makers en programmeurs, die zich hebben ingespannen om het publiek creatief te verrassen en te verleiden met vernieuwende ideeën, en een bijdrage hebben geleverd aan de (bilaterale) samenwerking.

Zij maakten oogstrelende producties en verrijkende discussies mogelijk en hebben daarmee een onmisbare bijdrage geleverd aan de culturele uitwisseling tussen Nederland en de rest van de wereld.

De internationale culturele samenwerking van Nederland werd in het jaar 2022 onder meer beïnvloed door Covid-19 en de Russische inval in Oekraïne. Maar de culturele sector bleek, zoals in eerdere jaren ook werd getoond, veerkrachtig en innovatief. Er waren ten opzichte van 2021 weer veel meer internationale culturele projecten en activiteiten met uiteenlopende vormen en onderwerpen, waaraan met groot enthousiasme werd deelgenomen door vele verschillende publieksgroepen.

Deze voortgangsrapportage laat zien dat het ICB een belangrijk instrument blijft voor Nederlandse creatieve makers om prachtige bijdragen te blijven leveren aan de internationale culturele wereld en samenwerking. Duurzame samenwerking, vaak op innovatieve wijze vormgegeven, is belangrijk voor de discussies over wereldwijd sociaal maatschappelijke uitdagingen als, klimaatverandering, duurzamere omgang met grondstoffen, eerlijker verdelen van welvaart, en verminderen van de (on)gelijkheid van groepen in de samenleving. Tegelijkertijd helpt internationale culturele samenwerking makers om zich in artistiek en creatief opzicht te ontwikkelen door inspiratie, uitwisseling en nieuwe inzichten.

Belangrijke bijdragen aan ons beleid worden geleverd door de diplomatieke posten, de zes Rijkscultuurfondsen, het Prins Claus Fonds, de CER, het Nationaal Archief, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed, Nieuwe Instituut, EYE en DutchCulture. Zij zien steeds kans om succesvolle en meerjarige samenwerkingen aan te gaan en dragen daarmee bij aan het versterken van de bilaterale relaties en onderling vertrouwen.

Bijlage 1

Uitgaven ICB posten en fondsen

In de uitgaven ICB posten en fondsen is Nederland als land waar projecten werden gerealiseerd niet meegenomen. Alleen projecten die buiten Nederland hebben plaatsgevonden zijn meegenomen in de tabel. Wordt Nederland wel meegerekend, zijn er in totaal 1.155 projecten met een bedrag van € 15.068.999 gerealiseerd.

Land	Aantal projecten	Uitgaven ICB Projecten 2022	% van uitgaven
Frankrijk	110	€ 1.234.229	8%
Verenigde Staten	91	€ 1.007.038	7%
Duitsland	100	€ 935.839	6%
Verenigd Koninkrijk	75	€ 732.964	5%
Zuid-Afrika	25	€ 730.445	5%
Suriname	19	€ 681.823	5%
Japan	57	€ 675.245	5%
Indonesië	46	€ 673.701	4%
Italië	115	€ 580.242	4%
Hongarije	35	€ 412.379	3%
Turkije	43	€ 344.742	2%
China	40	€ 319.077	2%
België	66	€ 309.892	2%
Zuid-Korea	26	€ 273.125	2%
Brazilië	30	€ 270.906	2%
Egypte	14	€ 159.760	1%
Spanje	22	€ 146.807	1%
Rusland	8	€ 145.049	1%
Polen	35	€ 144.351	1%
Australië	8	€ 143.229	1%
Marokko	10	€ 124.750	1%
India	9	€ 117.313	1%
Sri Lanka	5	€ 108.881	1%
Culturele Diplomatielanden		€ 940.914	6%
Overig	142	€ 3.792.456	25%
Totaal	1.131	€ 15.005.158	100%

Bijlage 2

Belangrijkste partners uitvoering internationaal cultuurbeleid

[CER](#)

[DutchCulture](#)

[EYE](#)

[Fonds Podiumkunsten/Dutch Performing Arts](#)

[Fonds voor Cultuurparticipatie](#)

[Huis deBuren](#)

[Nieuwe Instituut](#)

[Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed \(KIEN\)](#)

[Mondriaanfonds](#)

[Nationaal Archief](#)

[Nederlands Filmfonds](#)

[Nederlands Letterenfonds](#)

[Prins Claus Fonds](#)

[Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed](#)

[Rijksdienst voor Ondernemend Nederland](#)

[SeeNL](#)

[Stimuleringsfonds Creatieve Industrie](#)

[Nederlandse vertegenwoordigingen in het buitenland \(ambassades
en consulaten-generaal\)](#)

Bijlage 3

Indemniteit en Garantverklaringen

Indemniteit

Nederlandse musea wisselen veelvuldig kunstobjecten met het buitenland uit. De overheid ondersteunt bijzondere tentoonstellingen met bruiklenen uit het buitenland via de indemniteitsregeling, een garantieregeling waarbij de Nederlandse staat een deel van het risico van schade aan en verlies van bruiklenen van het museum overneemt. Hierdoor valt de verzekeringspremie voor het museum aanzienlijk lager uit en wordt het voor Nederlandse musea makkelijker om kostbare voorwerpen te laten zien in een tijdelijke tentoonstelling. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed voert de indemniteitsregeling uit.

In 2022 heeft de Rijksdienst 19 indemniteitsaanvragen ontvangen, deze zijn allemaal verleend. De Nederlandse musea hebben in totaal voor 1.641 buitenlandse bruiklenen indemniteit verleend gekregen.

De kunstwerken waren afkomstig uit 23 verschillende landen.

Garantverklaringen

Nederlandse musea die bruiklenen uit een vreemde staat in Nederland willen tentoonstellen kunnen bij de Internationale Cultuur Eenheid (ICE) van het Ministerie van Buitenlandse Zaken een garantverklaring aanvragen. Dit is een verklaring die aangeeft dat culturele eigendommen die eigendom zijn van een andere staat en die deel uitmaken van een tentoonstelling van objecten van wetenschappelijk, cultureel of historisch belang in Nederland zoveel mogelijk gevrijwaard zijn van beslaglegging.

In 2022 zijn door ICE verschillende garantverklaringen verleend. Het ging om 304 kunstvoorwerpen van 31 verschillende bruikleengevers voor 17 tentoonstellingen, onder meer de tentoonstelling 'Vermeer' in het Rijksmuseum en 'Marinetti en het futurisme' in het Rijksmuseum Twente.

Colofon

Deze publicatie is een gezamenlijke uitgave van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en het Ministerie van Buitenlandse Zaken